

MIGRACIJE U VARAŽDINSKOM GENERALATU DO KRAJA XVII. STOLJEĆA

Od početka osmanskih prodora u XV. i XVI. stoljeću traju stalne migracije stanovništva na prostoru Hrvatskog Kraljevstva. Promjene koje su izazvale pustošenja ogromnog teritorija imale su dalekosežne posljedice na strukturu stanovništva Hrvatske. Osim bijega brojnih Hrvata pred Osmanlijama, česte su i selidbe u sigurniju unutrašnjost. Važno je i stvaranje Vojne krajine koja se naseljava u svrhu obrane.

STRUKTURA STANOVNIŠTVA U KASNOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

Najveći broj stanovnika tadašnje Hrvatske činili su Hrvati (Croatae, Sclavi). U izvorima nalazimo Latine (Romane) po dalmatinskim gradovima i otocima, u Slavoniji po gradovima Nijemce (Teutone), uz Dravu i Dunav Mađare (Hungare), a Srbe (Rasciani) od kraja XIV. stoljeća u južnom Srijemu gdje su prebjegli pred Turcima. Bilo je još i Talijana (Italici) i Francuza (Gallici).

Važno je napomenuti i još jednu etničku skupinu zbog boljeg razumijevanja migracija koje su pokrenuli Turci. Radi se o Vlasima koji su u XV. stoljeću najbrojnije nehrvatsko stanovništvo. Spominju se pod raznim nazivima: Valachi, Vlachi, Morlachi, Nigri Latini, Čići. Oni se u Hrvatskoj prvi put spominju 1322. godine. Tada su se bavili najviše stočarstvom i prenošenjem robe za razne trgovce na konjima i mazgama. Ljeti su živjeli na planinskim pasištima, a zimi bliže prisojnoj morskoj obali. Proizvodili su maslac, sir u pogačama (caseus vlachescus) i ovčju vunu. Tada se Vlasi rasprostiru od Neretve do Gvozda, a naročito oko Cetine, Zmanje i Like.¹ Turska pustošenja u XV. stoljeću po Srbiji, Bosni i Humskoj zemlji povod su iseljavanju tamošnjeg stanovništva u Hrvatsko Kraljevstvo. Tada se izbjegli Srbi (Rasciani) naseljavaju u Ugarskoj i istočnoj Slavoniji.²

MIGRACIJE ZBOG OSMANSKIH PRODORA I PUSTOŠENJA

U razdoblju svojih najvećih uspjeha Osmanlije u XV. i XVI. stoljeću pustoše cijeli jugoistok Europe i izazivaju velike migracije raznih naroda. Migracije se najviše odvijaju u smjeru sjevera i zapada. Stvaranje Jajačke i Srebrničke banovine u vrijeme kralja Matijaša Korvina (1458.-1490.) pomoglo je da se smanje pustošenja Slavonije. Povremeno je bilo i većih prodora, kao 1474. kada su Turci poharali okolicu Križevaca, Turopolje i Zagorje. Tada su, po nekim navodima, ubili i odveli u roblje oko 14 000 ljudi.³ Srebrnička banovina održala se do 1512. godine. Stalna pustošenja Slavonije počela su nakon pada Beograda 1521. Turska pobjeda na Mohačkom polju 1526. značila je još težu situaciju za istočnu Slavoniju. Pod njihovu vlast padaju Osijek i istočna Slavonija. Viroviticu i Čazmu zauzeli su 1552. Tada nastaje granica osmanskih osvajanja u Slavoniji linijom Čazma - Drava.⁴

Razmjere devastacija možemo vidjeti prema listi ognjištarina ili fumus - listama. Prema ognjištarini se u Hrvatskoj - Slavoniji ubirao izvanredni ratni danak dika. Ognjištarina je tada obuhvaćala cijelo seljačko selište.⁵ Postoje razni primjeri koji nam pokazuju smanjenje stanovništva. U Križevačkoj županiji broj fumusa u razdoblju od 1543. do 1596. smanjio se sa 788,5 na 96.⁶ Broj selišta također prolazi proces smanjenja do sredine XVI. stoljeća. Tada bez ijednog selišta ostaju Rovišće, Glogovnica, Prodavica i Đurđevac.⁷ Na opustošenom području ipak opstaju Križevci i Koprivnica. Kasnije je to područje postalo jezgra Varaždinskog generalata.⁸ Hrvati pred nadirućim Turcima uglavnom bježe, dio ih je ubijen, a dio odveden u ropstvo. Točne brojke je

nemoguće izračunati. Uglavnom se radi o raznim procjenama. Tako se smatra da je u smjeru sjeverozapada iselilo iz Hrvatske oko 200 000 ljudi. Naseljavaju se uglavnom na prostoru ugarske Vojne krajine, Donje Austrije, Slovačke i Moravske. Prema jednom popisu iz Hrvatske i Slavonije od 1575. do 1582. Turci su odveli oko 3500 osoba.⁹

Osmanlijsko Carstvo je osim Vlaha na osvojenom području nastanjivalo Turke i ostalo muslimansko stanovništvo. Muslimansko stanovništvo u Slavoniji uglavnom naseljava gradove, varoši, trgove i veća sela, a rijetko manja sela. Najviše muslimana se u Slavoniju doseljava iz Bosne i Srbije. Usporedo s tim odvija se proces islamizacije Hrvata i drugih stanovnika osvojenih područja. S učvršćivanjem turske vlasti, rastao je i broj prelazaka na islam. To je činio dio Hrvata, ali se prema podatku iz 1566. vidi da je proces jači među Vlasima. Tamo se spominje 398 vlaških kuća u Pakračkom sandžaku, a 57 je islamizirano. Stalne vlaške selidbe i nedostatak čvršće organizacije tome znatno pomažu.¹⁰ S turskim porazom u ratu 1683.-1699. dolazi do još jedne migracije. Tada je većina muslimanskog stanovništva napustila Slavoniju, Liku i Krbavu.

UNUTARNJE MIGRACIJE

U XVI. stoljeću, kao posljedica pustošenja, propala su mnoga vlastelinstva, ali dolazi i do gospodarskog uspona na određenim vlastelinstvima. Razlog tome je što mnogi zemljoposjednici, osim u graničnom pojasu, imaju posjede i u relativno sigurnijoj unutrašnjosti. To se dobro vidi na primjeru vlastelinstva Sisak. Broj kmetskih naselja povećao se sa 487 godine 1537. na 878 godine 1591. Također se znatno povećao broj oranica dobivenih krčenjem šume.¹¹ Na vlastelinstvu Susedgrad - Stubica udvostručio se broj podanika s oko 600 godine 1545. na oko 1220 godine 1560. Isto se dešava u području između Save i Kupe i na dobrima zagrebačkog kaptola oko Zagreba.¹² Pustošenja nisu toliko pogodila velike zemljoposjednike, koliko su uništila manje. Naime, najveći zemljoposjednici Frankopani, Zrinski, Erdödyji, Kaptol i zagrebačka biskupija, pretrpjeli su velike štete, ali njihova gospodarska središta su se nalazila u unutrašnjosti. Oni koriste naseljavanje izbjeglog stanovništva za intenzivnije korištenje tih posjeda. Istovremeno su mali zemljoposjednici bili preslabi da se oporave od posljedica pljačke i pustošenja (Vuk Frankopan, Stjepan Peranski, Stjepan Blagaj, itd.).¹³

U XVI. stoljeću najviše doseljenika dolazi u tek nastajuću Vojnu krajinu. Za doseljeno stanovništvo koriste se razni nazivi kao: prebjezi, uskoci, Vlasi, Srbi, Rimljani - romanski Vlasi (Ćići), Turci itd.¹⁴ Najbrojniji su doseljenici Vlasi. Njihovo raseljavanje potaknuli su Turci svojim osvajanjima. Vlasi, kao lako pokretno stočarsko stanovništvo, služe u osmanskoj vojsci, a potom se naseljavaju na osvojenim područjima Hrvatske u sklopu Osmanlijskog Carstva. Tada je izvršena teritorijalizacija Vlaha na bitno drugačijem prostoru od dotadašnjeg. Vlasi tako prelaze s transhumance na sjedilački život.¹⁵ Među prvim naseljenim područjima je Žumberak od 1530. Žumberak je tada pripadao Kranjskoj, a doseljenici vrše vojnu službu u Hrvatskoj krajini. O njihovim pravima i obvezama govore nam privilegiji iz 1535., 1538., 1539. itd. Koriste se razni nazivi: doseljnici iz Bosne, Srbi, Rašani, Ćići, doseljenici iz Cetine. Jedan dio preseljenika je, čekajući na smještaj, osiromašio i vratio se u Tursku. To je posebno zabrinulo vojne zapovjednike jer su preseljenici upoznali sve putove i mogućnosti provale u zemlju.

Krajišnici su često primjenjivali ovaj način pritiska u svrhu zaštite svojih prava. Doseljavanje Vlaha i ostalih tijekom XVI. stoljeća je relativno malobrojno, a tek krajem tog stoljeća počinju masovnije seobe iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. Tada stižu skupine stočarskog stanovništva koje su nazivane Vlasi, Srbi, Rašani, a bile su pravoslavne vjere. Svi doseljnici nisu bili pravoslavnici, nego ima i katolika (Bunjevci i Predavci).

OSMANSKA KOLONIZACIJA VLAHA

Vlasi se pojavljuju u osmanskim izvorima već u XV. stoljeću u popisnim defterima i u vlaškim kanunima pod imenom Eflakan. Pojedina sela mogla su dobiti status filuridžija, kao i Vlasi, no izvori ih ne nazivaju Vlasima.¹⁶ Vlasi su davali vojnike za brojne ratove, a zatim su naseljavali opustošene predjele. Pravcem osmanske ekspanzije prema zapadu ide i naseljavanje Vlaha. U tome sudjeluju hercegovački Vlasi koji koloniziraju Bosnu (sjevernu i zapadnu) i Hrvatsku. Osmanska kolonizacija nije bila slučajna, nego je planski provedena. Osvojene puste krajeve Carstvo odmah popunjava vlaškim stočarskim stanovništvom iz gospodarskih i strateških razloga.

Posebno je važno za vlaške migracije napomenuti i njihove prelaskе na hrvatske teritorije. To je vezano uz organizaciju Vojne krajine, a tu su još i prelasci na teritorij mletačke Dalmacije (od Boke Kotorske do Novigrada).

U drugoj polovici XVI. stoljeća Osmanlije uz Hrvatsku i Slavonsku krajinu osnivaju i svoju osmansku krajinu. Osmanlijsko Carstvo na cijelom području pograničnih sandžaka organizira kapetanijski sustav, u kojem su svi od običnog vojnika-nefera pa do kapetana bili plaćena vojska sa nasljednom službom.¹⁷ Na granici prema Hrvatskoj osnovane su: Gradiška, Krupska, Bihačka, Krčka, Kliška i Gabeoska kapetanija.¹⁸ Između gradova i okolo njih smjestili su brojne kršćanske Vlahе koji su tamo već prebivali ili su ih naselili iz unutrašnjosti Balkana. Ti su Vlasi činili neredovitu osmansku vojsku koja je pri provalama u kršćansku Hrvatsku i Slavoniju imala zadatak utirati put redovitim četama te usput harati i robiti.¹⁹

Osmanlije su asimilirali pljačkaške skupine u svoj pogranični vojni sustav već u vrijeme prvih osvajanja. Među tim skupinama glavni su bili martolosi - vojna organizacija slična organizaciji Vlahа. Osmanlije su inkorporirale vlaška prava u svoj sustav vojne organizacije, pa su tako mnogi od martolosa i drugih kršćanskih neredovityh vojski potjecali iz redova vlaških stočara kolonista naseljenih na osmanskim granicama.²⁰ Doseljeni Vlasi u pograničnim krajevima Osmanskog Carstva zadržavaju svoju samoupravu. Oni obavljaju pograničnu vojnu službu. No, s vremenom se javlja nezadovoljstvo položajem u Carstvu što dovodi do novih migracija. Njihova se uloga kao vojnika smanjuje, a ekspanzija Carstva prema Europi potkraj XVI. stoljeća opada. Jedan od važnih razloga je to što Vlasi tijekom XVI. stoljeća gube osobine posebnog etnikuma, a proces je konačno dovršen u XIX. stoljeću.

Naime, Vlasi gube svoju teritorijalnu kompaktnost naseljavanjem na području drukčijem od njihovih postojbina. Na većem dijelu tih područja transhumanca nije primjerena, a s konsolidacijom krajiških područja jačaju gradska naselja i seoska zemljoradnja. Tako Vlasi nemaju veliku slobodu kretanja i stočarenja.²¹ Tada njihovi poglavari i svećenici vrše pregovore s novim gospodarima, a dogovorima započinju nove migracije i Vlasi počinju naseljavati Vojnu krajinu. Osmanski popisi XVI. stoljeća sve manje bilježe vlaško ime. Njihova organizacija nije više katun nego knežine te postupno Vlasi stočari postaju sjedilačko stanovništvo koje se bavi ratarstvom. Tako su stvoreni preduvjeti za srbizaciju, hrvatizaciju i islamizaciju Vlahа i za njihovu kasniju integraciju u hrvatski i srpski narod.²²

HABSBURŠKA KOLONIZACIJA VLAHA

U prvoj polovici XVI. stoljeća doseljavanje Vlahа i ostalih bilo je relativno malobrojno. Vlasi koji su se tada doselili prihvaćaju onodobne feudalne obveze. Doseljenici sklapaju sporazume s feudalcima. Dobivaju zemlju, a obvezuju se na vršenje vojne službe i određena podavanja (u novcu i stoci).²³

Habsburška kolonizacija vezana je uz obranu od nadirućih Osmanlija i uspostavu Vojne krajine. Prvi počeci naseljavanja i stvaranja krajiškog društva počinju 1530. godine na Žumberku koji tada pripada Kranjskoj. Doseljenici vrše vojnu službu u Hrvatskoj krajini, a kasnije pretvaranje Vojne krajine u posebni teritorij dovelo je do izdvajanja Žumberka iz Kranjske. Vojnici - seljaci postaju osnovnim slojem čitavoga krajiškog društva. Osnova je njihove egzistencije zemlja koju dobivaju za obavljanje vojne službe. No, većina je imala premalo zemlje. Ponegdje su imali dovoljno zemlje, ali uz primitivnu obradu i ekstenzivno stočarstvo nisu imali dovoljno za život.²⁴ Krajišnici i zbog vojne službe nemaju mogućnosti za unapređivanje svoga gospodarstva. Sve nabrojeno dovelo je do brojnih trzavica i sukoba doseljenika s vojnim vlastima, a i s domaćim stanovništvom i hrvatskim feudalcima. Tek potkraj XVI. stoljeća počinju masovnije seobe iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. U vrijeme dugog rata s Turcima (1593.- 1606.) dolazi do preseljavanja većeg broja vojničkog stanovništva iz Turske u Hrvatsku. Novi stanovnici naseljavaju zemlju hrvatskih feudalaca i crkve, no oni ih ne priznaju za gospodare, a ne priznaju ni Sabor i bana.

Hrvatsko se plemstvo uglavnom bezuspješno borilo za ostvarenje svojih prava. Tako je stvaranjem Vojne krajine stvoren teritorij izvlašten od jurisdikcije bana i Sabora. U Slavonsku je krajinu prva veća skupina Vlahа stigla 1587. godine, a vojne vlasti ih naseljavaju u okolici Koprivnice.²⁴ Godine 1597. general Herberstein naseljava 1700 Vlahа oko Rovišća. Herberstein je uzeo 100 Vlahа u vojnu službu.²⁵ Sljedećih godina doseljavaju se veće skupine Vlahа u Ivaničku kapetaniju. Doseljeni Vlasi bili su stočari. Prilikom preseljenja povelj

su i svoju stoku, no nije je bilo dovoljno za sve njihove potrebe. Dio Vlaha zbog toga prelazi u krajišku vojnu službu.

Doseljenici su uglavnom bili pravoslavne vjere. Zbog toga se iz turskog dijela Slavonije, iz Orahovice, preselio i njihov pravoslavni vladika Vasilije. On dolazi u manastir Marču kod Čazme te tako nastaje prva episkopija pravoslavne crkve u Vojnoj krajini. Pored ovoga, postoje i brojna preseljavanja iz unutrašnjosti u Slavonsku krajinu. Tako 1555. dolazi šest uskočkih vojvoda sa preko dvije stotine vojnika iz Kranjske i Žumberka. Godine 1562. stiglo je nekoliko desetaka obitelji uskoka iz Senja. Morlaci iz sjeverne Dalmacije stižu 1563. i naseljavaju se oko Glogovnice pod Kalnikom.²⁶

PROMJENE U STANOVNIŠTVU U XVII. STOLJEĆU

Prva etapa razvoja Slavonske krajine završava donošenjem Vlaških statuta 1630. Od tada je to Varaždinski generalat s posebnim pravima i obvezama za vojnike krajišnike. U ovom razdoblju, a i cijelo XVII. stoljeće, odvija se cijeli niz promjena unutar stanovništva. Najveći problemi su crkvena unija i statusna pitanja unutar Varaždinskog generalata. Ta dva problema bitno opterećuju praćenje stanovništva jer su česti prelasci katolika u pravoslavce i obrnuto i prelasci Slovincaca (Hrvata) u Vlahe zbog boljeg statusa. Najprimamljivije je za domaće stanovništvo bilo riješiti se feudalaca prelaskom u Vojnu krajinu. Tako su mnogi Hrvati (Slovinci, Predavci,) "postali" Vlasi. Primjer iz 1628. nam to zorno predočava. Hrvatski staleži tvrde da "među Vlasima stanuje više ljudi naše nacije, nego što ima samih Vlaha".²⁷ Izvještaj komisije iz 1639. opisuje kako su se doseljeni Predavci i Slovinci, zatečeni podanici i prebjegli kmetovi pridružili "pravim Vlasima" pa su tako izbjegli feudalne obveze.²⁸ Potporu "novim" Vlasima daju i sami Vlasi. To čini 1642. Đurađ, vojvoda i sudac Vlaha Ivaničke krajine u pismu zagrebačkom biskupu.²⁹

Marčanski vladika početkom XVII. stoljeća je Simeon Vretaniski. Na zahtjev zagrebačkog biskupa priznao je papu i tako postao unijat. Manastir Marča bio je čuvar privilegija pa su najaktivniji zagovornici "vlaških prava" tamošnji monasi. Vladike priznaju uniju samo nominalno, a istovremeno priznaju i srpskog patrijarha. Za krajišnike je unija korak prema pokmećivanju pa se protiv nje bore i pravoslavci i katolici.³⁰ Ovi problemi traju tijekom XVII. stoljeća, a nove se promjene dešavaju na kraju stoljeća. Turskim porazom u ratu 1683. - 1699. Varaždinski generalat više nije na granici s Turcima. Druga je promjena dolazak Srba pod patrijarhom Arsenijem Černojevićem koji dobiva privilegije različite od vlaških.

Bilješke:

1. Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1975. (pretisak), 249.
2. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, V., Zagreb, 1974. (pretisak), 28 - 30.
3. Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb, 1980., 55.
4. Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. I., Zagreb, 1997., 31.
5. J. Adamček - I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb, 1976., VIII - XXIII i 666 - 678
6. Adamček - Kampuš, n. dj. XII, XV i 669, Kaser, n. dj. 32.
7. Adamček - Kampuš, n. dj., 127 - 136.
8. Kaser, n. dj. 34.
9. Kaser, n. dj., 38.
10. *Historija naroda Jugoslavije*, sv. II., Zagreb, 1959., 207 - 208.
11. Adamček, *Agrarni odnosi*, 252. i d.
12. Adamček, n. dj., 259 - 262.
13. Kaser, n. dj., 40 - 41.
14. Branko Sućević, *Razvitak "Vlaških prava" u Varaždinskom generalatu*, Historijski zbornik, br. 4, Zagreb, 1953., 42.
15. Snježana Buzov, *Vlaško pitanje i osmanlijski izvori*, Povijesni prilozi 11, Zagreb, 1992., 46.
16. Buzov, n. dj., 44.
17. Isto, 56.

18. Trpimir Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb, 1992., 192.
19. Klaić, n. dj., 622 - 623.
20. Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci*, Zagreb, 1997., 38.
21. Buzov, n. dj. 54 - 56.
22. Mirko Valentić, *O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1996., 25.
23. Fedor Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.*, *Vojna krajina*, Zagreb, 1984., 23.
24. Adamček, *Agrarni odnosi*, 519.
25. Isto, 520.
26. Sučević, n. dj., 39.
27. Ferdo Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, sv. V., Zagreb, 1917., 451.
28. Radoslav Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, sv. II. Zagreb, 1885., 203.
29. Isto, 261.
30. Sučević, n. dj., 49.

Izvori:

1. Radoslav Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, sv. I-III, Zagreb, 1884.-1889.
2. Ferdo Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, sv. IV-V, Zagreb, 1917.-1918.
3. Josip Adamček - Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb, 1976.
4. *Statuta Valachorum, prilozi za kritičko izdanje*, Zagreb, 1999.

Literatura:

1. Branko Sučević, *Razvitak "Vlaških prava" u Varaždinskom generalatu*, *Historijski zbornik*, br. 4, Zagreb, 1953.
2. Ferdo Čulinović, *Državopravni razvitak Vojne krajine*, *Rad JAZU* br. 356, 1969.
3. Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb, 1980.
4. Fedor Moačanin, *Društveni razvoj u Vojnoj krajini iz Društveni razvoj u Hrvatskoj od XVI. do početka XX. stoljeća*, Zagreb, 1981.
5. Fedor Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787. u Vojna krajina*, Zagreb, 1984.
6. *Vojna krajina*, Zagreb, 1984.
7. Mirko Valentić, *Temeljne značajke povijesti Vojne krajine*, *Povijesni prilozi* 10, Zagreb, 1991.
8. Snježana Buzov, *Vlaško pitanje i osmanlijski izvori*, *Povijesni prilozi* 11, Zagreb, 1992.
9. Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. I., Zagreb, 1997.
10. Catherine Wendy Bracewell, , Zagreb, 1997.